

تحلیل فضایی رابطه میان کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: محله‌های شهر یزد)

محمدرضا رضایی* - عضو هیئت علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه یزد
سمانه تسلیم - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه یزد

تأیید نهایی: ۱۳۹۳/۰۵/۲۵

پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۰۷/۲۸

چکیده

کیفیت فضاهای شهری به‌عنوان ابزار طراحان شهری در جهت ارتقا و ساماندهی محیط، قابلیت فراهم کردن بسترهای لازم برای شکل‌گیری و ارتقای سرمایه اجتماعی را دارند. وظایف فضاهای عمومی و شهری را می‌توان ابزاری برای ارتباطات شبکه‌های اجتماعی، مکانی برای رویارویی مراسم شهروندی و مدیریت و هماهنگ‌سازی فعالیت‌های شهروندی بیان کرد. هدف از این پژوهش، ارزیابی رابطه میان کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی در شهر یزد است. این پژوهش، توصیفی از نوع رابطه‌ای و مقایسه‌ای است و در آن، به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه و فرم برداشت میدانی، از دو روش آمار توصیفی و استنباطی (آزمون تی، آزمون همبستگی، آزمون رگرسیون و آزمون واریانس) در نرم‌افزار SPSS استفاده شد. جامعه آماری، شامل ساکنان شهر یزد با جمعیت ۵۸۲،۶۵۲ نفر است که ۳۲۲ نفر از آن‌ها در پنج محله به‌عنوان نمونه در نظر گرفته شدند. براساس یافته‌ها، بین کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی، رابطه‌ای به میزان $+۰/۷۴۸$ وجود دارد. به‌عبارتی، در محله‌هایی با کیفیت محیط شهری بالا، میزان سرمایه اجتماعی پایین و در محله‌هایی با کیفیت محیط شهری پایین، میزان سرمایه اجتماعی بالاست. در زمینه عوامل تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهری، اعتماد نهادی با میزان $+۰/۲۷۵$ بیشترین تأثیر را بر تبیین تغییرات کیفیت محیط شهری دارد. همچنین از میان عوامل تأثیرگذار بر وضعیت اجتماعی و اقتصادی در کیفیت محیط شهری، نوع اشتغال با میزان $+۰/۴۱۴$ بیشترین ارتباط را با کیفیت محیط شهری داشته است.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، شهر یزد، کیفیت محیط، کیفیت محیط شهری.

مقدمه^۱

نگاه کالبدی- کارکردی برنامه‌ریزان به ابعاد و جنبه‌های مختلف زندگی در گذشته سبب شد که از اواخر دهه ۱۹۶۰، متأثر از نیازها و آگاهی‌های جدید، مفاهیم اجتماعی نوینی مانند رفاه اجتماعی، کیفیت زندگی و عدالت اجتماعی، در قلمرو برنامه‌ریزی و توسعه عمومی مطرح شود. با رواج و کاربرد این مفاهیم در جهت دستیابی به معیارهای کیفی در مطلوبیت کیفیت محیط شهری، دخالت‌دادن عوامل محیطی، فرهنگی، اجتماعی و روانی به‌عنوان اصل ضروری مطرح شد (مولودی، ۱۳۸۸: ۱). کیفیت محیط شهری، جنبه‌ای از کیفیت زندگی است که احساس رفاه، آسایش و رضایت مردم از عوامل کالبدی- فضایی، اجتماعی- اقتصادی، زیست‌محیطی و سمبلیک محیط زندگی‌شان را دربرمی‌گیرد. به عبارت دیگر، کیفیت محیط، نه تنها به حوزه برآورده‌سازی نیازهای مادی انسان توجه دارد، بلکه به تأمین و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی و توسعه اجتماعات که بر الگوهای رفتارهای اجتماعی آن‌ها تأثیرگذار است، توجه نشان می‌دهد (رفیعیان، ۱۳۸۹: ۹). به‌زعم ون پل، اولین گام در مدیریت کیفیت محیط نواحی سکونت در شهرها، ارزیابی کیفیت محیط شهری است که از عوامل زیادی تأثیر پذیرفته است. از مهم‌ترین این عوامل می‌توان به انواع آلودگی محیط زیست شهری (هوا، آب، فاضلاب‌های شهری، زباله‌ها و...)، نحوه ارتباطات و دسترسی‌ها، وجود تسهیلات و خدمات رفاهی، وجود امنیت اجتماعی، توجه به قشرهای خاصی از جامعه، فرهنگ و هویت آن‌ها و... اشاره کرد. اگرچه این عوامل به صورت مستقل عمل می‌کنند، تغییر و پویایی هر یک از آن‌ها، بر سایر عوامل موجود در محیط تأثیر می‌گذارد. بدین ترتیب، توجه به این عوامل و سنجش و ارزیابی آن‌ها، ما را در بهبودبخشی و ساماندهی محیط شهری یاری می‌کند (ون پل، ۱۳۷۶: ۵). از سوی دیگر، امروزه در کنار سرمایه‌های انسانی، مالی و فیزیکی، سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی بهره‌برداری شده است. این مفهوم، به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به‌عنوان منبعی بارز اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل، سبب تحقق اهداف اعضا می‌شود. سرمایه اجتماعی را می‌توان بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد کرد. در کلی‌ترین سطح، سرمایه اجتماعی، ویژگی‌های هر جامعه یا گروه اجتماعی است که ظرفیت سازمان‌دهی جمعی و داوطلبانه برای حل مشکلات متقابل یا مسائل عمومی را افزایش می‌دهد (شارع‌پور، ۱۳۸۳: ۳۷).

افزایش مشارکت مردم در فعالیت‌های شهری و تشویق به مشارکت مدنی، از مهم‌ترین عوامل گسترش بهره اجتماعی و تقویت اعتماد متقابل شهروندان و مسئولان شهری است. مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های شهری، باورپذیری طرح‌های عمرانی، توسعه‌ای و خدماتی را تضمین و فرایند اعتمادسازی را تسریع می‌کند (صالحی، ۱۳۸۵: ۲۲). بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در میان مردم، نهادها، نقش‌ها و پایگاه که عناصر اصلی اجتماع را تشکیل می‌دهند، وضعیت اجتماعی موجود را روشن می‌کند تا سیاستمداران در تمام سطوح و نهادها بتوانند در جهت برنامه‌ریزی کنند که سرمایه اجتماعی و همچنین کیفیت محیط شهری، به‌عنوان یکی از مقوله‌های مهم در شهرهای امروزی افزایش یابد. در ایران، به دنبال افزایش شهرنشینی و سرعت بالای تغییرات در بافت‌های شهری به دلایل مختلف، کیفیت محیط در نواحی شهری به شدت تنزل یافته است. از سوی دیگر، بر سرمایه اجتماعی به‌عنوان عاملی متأثر از ارتباطات اجتماعی، به‌عنوان حلقه گم‌شده بسیاری از طرح‌ها و برنامه‌ریزی‌های شهری تمرکز شده است. با توجه به تعاریف مفهومی سرمایه اجتماعی، تقویت آن در فضاها شهری، تنها با اعمال تغییراتی در جهت ارتقای کیفیت فضای شهری میسر خواهد بود. کیفیت فضاها شهری به‌عنوان ابزار طراحان شهری، در جهت ارتقا و ساماندهی محیط، قابلیت ایجاد بسترهای لازم برای شکل‌گیری و ارتقای بسترهای سرمایه اجتماعی را دارند. به عبارت دیگر، نقاط دارای درجه بالاتری از کیفیت‌های

۱. این مقاله، برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد سمانه تسلیم با عنوان «ارزیابی رابطه بین کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: محلات شهر یزد)» در گروه جغرافیای دانشگاه یزد است.

محیطی، بسترهای مناسبی برای شکل‌گیری تعامل‌های اجتماعی هستند و سطح بالاتری از سرمایه اجتماعی را دارند (راست‌بین و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۶).

مطالعه موردی در این پژوهش، شهر یزد واقع در استان یزد است. بدین ترتیب، این پژوهش به دنبال شناسایی عوامل، عناصر و شاخص‌های کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی و درنهایت، ارزیابی رابطه میان این دو مفهوم در محله‌های شهر یزد است. پرسش‌های پژوهش به شرح زیرند:

چه ارتباط و تناسبی میان کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی وجود دارد؟

سهم عوامل تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهری چقدر است و کدام عامل بیشترین تأثیر را دارد؟

آیا بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی شهروندان و میزان کیفیت محیطی در محله‌ها، رابطه معناداری وجود دارد؟

مبانی نظری

کیفیت محیط شهری

کیفیت محیط شهری، جنبه‌ای از کیفیت زندگی است که احساس رفاه، آسایش و رضایت مردم از عوامل کالبدی-فضایی، اجتماعی-اقتصادی، زیست‌محیطی و سمبلیک محیط زندگی‌شان را دربرمی‌گیرد. به عبارت دیگر، کیفیت محیط نه تنها به حوزه برآورده‌سازی نیازهای مادی انسان، بلکه به تأمین و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی و توسعه اجتماعات نیز-که بر الگوهای رفتارهای اجتماعی آن‌ها تأثیرگذار است- توجه دارد (رفعیان، ۱۳۸۹: ۹). طیف متنوعی از متفکران و پژوهشگران حوزه‌های علمی گوناگون، به کیفیت محیط^۱ توجه کرده‌اند و تعاریف متعددی از آن را ارائه داده‌اند. مرور و بررسی تعاریف موجود، نشان‌دهنده دو نگرش و رویکرد متفاوت در تعریف مفهوم مورد نظر است. تعدادی از نویسندگان، قائل به ماهیت مستقل این مفهوم‌اند و با تأکید بر مؤلفه‌های ماهوی دوگانه (عینی-ذهنی) کیفیت محیط، به تبیین و تشریح آن پرداخته‌اند: کیفیت محیط، موضوعی پیچیده و دربرگیرنده ادراک‌های ذهنی، نگرش‌ها و ارزش‌های گروه‌ها و افراد مختلف است. به عبارت دیگر، کیفیت محیط، برآیند کیفیت اجزای تشکیل‌شده یک ناحیه معین است.

کیفیت محیط در مباحث شهری

بررسی پیشینه تاریخی کیفیت محیط، بدون توجه به مطالعات کیفیت زندگی امکان‌پذیر نیست. رهیافت کیفیت زندگی، در جنبش شاخص‌های اجتماعی ایالات متحده دهه ۱۹۶۰ ریشه دارد. در ابتدا و میانه دهه ۱۹۷۰ از میان مجموعه گزارش‌های منتشرشده، اهمیت شاخص‌های اجتماعی افزایش یافت. پیرو مجموعه‌ای از خواسته‌های اجتماعی بریتانیای کبیر در دهه ۱۹۷۰، جنبشی همگانی رخ داد. موضوعات مختلفی مانند مسکن، محیط و امنیت عمومی، به عنوان اجزای تشکیل‌دهنده کیفیت زندگی، در گزارش شاخص‌های ایالات متحده و بریتانیا گنجانده شدند. در این دوره، پژوهشگران متعددی اعلام کردند که شاخص‌های عینی‌ای که از آمارهای حکومتی (دولتی) به دست می‌آیند، محدود به شرایط اجتماعی نیستند. آن‌ها بعضی از شاخص‌های ذهنی بازتاب‌دهنده کیفیت زندگی یا رفاه روان‌شناختی افراد را پیشنهاد کردند؛ بنابراین، دو شعبه مختلف راهبرد سنجش، از جنبش شاخص‌های اجتماعی به منصفه ظهور رسید؛ درحالی که یکی بر رفاه شخصی و دیگری بر کیفیت زندگی شهری متمرکز بود. در همین دوره، در میان پژوهشگران طراحی محیطی، این موضوع مورد بحث بود که فهم چگونگی استفاده افراد از محیط‌های ساخته‌شده و نوع پاسخگویی آن‌ها به این محیط، در ایجاد مکان‌ها و ساختمان‌های باکیفیت و پاسخگویی آن‌ها به نیازهای افراد تعیین‌کننده است. بسیاری از پژوهشگران

طراحی محیطی، بر شاخص‌های ذهنی مانند ادراک، برتری، رفتار و رضایتمندی تأکید می‌کنند (مارانس، ۱۳۸۲: ۸). در اولین کنفرانس هیئت سازمان ملل در سال ۱۹۷۶، مفهوم کیفیت محیط شهری، برای اولین بار در یک مجمع رسمی بین‌المللی مطرح شد. در این کنفرانس، کیفیت محیط را با برآورده کردن نیازهای اساسی انسان و عدالت اجتماعی مترادف دانستند. این نیازها عبارت‌اند از: غذا، مسکن، شغل، بهداشت، آزادی، شرافت، امکان پیشرفت فردی و توزیع عادلانه درآمدهای توسعه (بحرینی، ۱۳۷۷: ۱۴۶). در دهه ۱۹۸۰ افزایش علاقه حرفه‌ای در اندیشه کیفیت زندگی مشاهده می‌شود (حاجی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۳۳ به نقل از مایرز، ۱۳۶۶: ۳۴۸). به‌رحال، آن حرکت که به سمت علاقه‌مندسازی و مفهوم آن در استفاده از کیفیت زندگی شده، با مطالعات دانشمندان اولیه در رضایتمندی اجتماعی متفاوت بوده است. این استفاده جدید، به معنای قابلیت زندگی است. استفاده از شاخص‌ها به‌عنوان وسیله‌ای برای مقایسه فضاهای شهری و عمومی کردن نتایج، رواج بیشتری یافت.

دیدگاه‌ها و نظریه‌های کیفیت محیط شهری

دیدگاه سیاستگذاران

این دیدگاه که اغلب از سیاست‌های محیطی کشورها شکل می‌گیرد، با توجه به شرایط غالب اقتصادی، اجتماعی و محیطی مناطق، متفاوت است و از یک کشور به کشور دیگر، در زمینه چگونگی روش‌های برخورد با مسئله کیفیت محیط، تفاوت‌های زیادی وجود دارد. در دیدگاه سیاستگذاران، درک و تعریف کیفیت محیط شهری براساس دو رویکرد متفاوت کارشناس محور و مخاطب محور میسر است.

دیدگاه مخاطب محور

این رویکرد، برپایه سطوح متفاوت ادراک محیطی مخاطبان قرار دارد. از مخاطبان درباره عوامل اثرگذار بر روابط نازل متقابلشان سؤال می‌شود و متغیرهای کیفیت محیط استخراج می‌شود (ون پل، ۱۳۷۶: ۱۴).

دیدگاه کارشناس محور

در این دیدگاه، نظریه‌های کارشناسان، مبنای تمام بررسی‌ها و تصمیم‌های مربوط قرار می‌گیرد. این دیدگاه، از ابعاد مختلفی نقد شده است. به‌طور معمول، این روش به سه دلیل عمده برای طرح ناکارآمدی اشاره می‌شود:

۱. هیچ‌یک از این مطالعات، به شناسایی لیست جامعی از عوامل تأثیرگذار در کیفیت محیط سکونت‌ی منجر نشده است.
۲. اختلاف نظر متخصصان در تعداد، ماهیت ابعاد اساسی کیفیت محیط، گروه‌بندی این ابعاد و...، به‌طوری که حتی یک کارشناس در زمان‌های متفاوت، نظریه‌های مختلفی داشته است.
۳. ثابت شده است که در شکل کلی، کارشناسان و افراد غیرمتخصص در مورد عوامل تعیین‌کننده کیفیت محیط، توافق لازم را ندارند. این مسئله به‌عنوان مهم‌ترین عامل مطرح شده است (کارپ و دیگران، ۱۳۵۵: ۲۴۳).

رویکردهای نیمه تجربی

در مقابل رویکرد مبتنی بر قضاوت کارشناسان، رویکرد دیگری قرار می‌گیرد که به دنبال درک مفاهیم و مؤلفه‌های کیفیت محیط و رضایتمندی، بدون ارجاع به سیستم‌های ازپیش تعیین‌شده است. این رویکرد، بر ادراک ساکنان از کیفیت سکونت‌ی و فرایندهای تجربی درجهت جمع‌آوری آیت‌ها یا دسته‌بندی آن‌ها بر ابعاد کلی‌تر و معیارها متمرکز می‌شود، اما

هر دو کار را با هم انجام نمی‌دهد؛ بنابراین، می‌توان آن‌ها را مدلی نیمه‌تجربی دانست (کارپ و دیگران، ۱۳۵۵: ۲۴۴). ضعف اصلی این‌گونه مطالعات این است که اگرچه معیارها توسط کارکنان عنوان می‌شود، طبقه‌بندی پاسخ‌ها با توجه به نظرهای کارشناسان صورت می‌گیرد؛ بنابراین، در نتیجه‌گیری‌ها نظرهای کارشناسان وارد شده است که ممکن است با دیدگاه ساکنان مغایر باشد. همچنین عمده این مطالعات، به‌جای پرداختن به همه گروه‌ها، بر اقشار یا محیط‌های خاص متمرکز شده‌اند که نتیجه قابل‌تعمیم به عموم نیست.

دیدگاه تحقیقات تجربی

این دیدگاه، بر مبنای تحقیقات انجام‌شده در زمینه کیفیت محیط استوار است. دیدگاه تحقیقات متکی بر مطالعاتی است که بر کیفیت محیط سکونت شهری متمرکز شده باشند، در آن‌ها رضایتمندی از سکونت و محیط، معیار غالب ارزیابی باشد، مشاهده‌گران ساکنان خود محل باشند و محیط‌های سکونت شهری، بر مبنای گستره وسیعی از شاخص‌ها ارزیابی شوند. در این مطالعات، بر اساس مجموعه‌ای از شاخص‌های کیفیت، از ساکنان درباره موقعیت و شرایط سکونت فعلی پرسش می‌شود (ون پل، ۱۳۷۶: ۲۷). همچنین از میان رویکردهای مطرح‌شده، در این پژوهش از رویکرد تحقیق تجربی ساکنان استفاده می‌شود که میزان رضایت یا نارضایتی افراد از شاخص‌های محیطی، اجتماعی، کالبدی و کارکردی را در سطح محله‌های شهر یزد اندازه‌گیری می‌کند.

سرمایه اجتماعی

سرمایه، یکی از مهم‌ترین مفاهیم اقتصادی است که در حوزه اقتصاد، برای توصیف منابع و دارایی‌هایی به‌کار می‌رود که برای ایجاد درآمد سرمایه‌گذاری می‌شوند (اسپلبرگ، ۱۳۸۰: ۶). امروزه سرمایه‌های انسانی، اجتماعی، نهادی و از این قبیل، علاوه بر سرمایه‌هایی که به‌صورت سنتی مطرح بودند، وارد ادبیات شدند و توسعه اقتصادی یافتند (مصطفوی، ۱۳۸۷: ۱۱). واژه سرمایه در مفهوم سرمایه اجتماعی، بر مولد بودن آن تأکید دارد؛ بدین معنا که فرد را قادر می‌سازد تا ایجاد ارزش کند، کاری را انجام دهد، به هدفی دست یابد، مأموریتی در زندگی انجام دهد و نقشی در جهان ایفا کند؛ بنابراین، همه افراد برای رسیدن به موفقیت، به سرمایه اجتماعی نیازمندند. بیشتر محققان علوم اجتماعی، در تعریف سرمایه اجتماعی معمولاً بر نقش شبکه‌ها و هنجارهای مدنی تأکید دارند (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۱۵-۱۶).

ارتباط میان کیفیت محیط شهری با سرمایه اجتماعی

فضای شهری تنها یک مفهوم کالبدی نیست؛ بلکه کنش تعامل‌های شهروندی و فعالیت‌های شهری را نیز دربرمی‌گیرد. این مفهوم، کالبدی از شهر را مجسم می‌کند که مکان برقراری فعالیت‌های شهری یا عرصه بروز تعامل‌های اجتماعی است. به‌عبارتی، شرط اصلی فضاهای عمومی این است که در آن‌ها، تعامل و مراوده اجتماعی صورت گیرد؛ چنانکه آن دسته از فضاهای شهری را که بستر تعامل اجتماعی و ارتباطات شهروندی قرار نمی‌گیرند، نمی‌توان فضای شهری دانست. تیبالدز فضای شهری را بخشی از بافت شهری می‌داند که همه افراد به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند. کر و دیگران نیز آن را بستر مشترکی برای فعالیت‌های کارکردی و مراسم مردمی مانند جشن‌ها، آیین‌ها و آداب و رسوم فرهنگی و ابزارهای عقاید سیاسی و اجتماعی می‌دانند. از دیدگاهی دیگر، فضای شهری در ابعاد هندسی و زوایای گوناگون ساختمانی تعریف نمی‌شود؛ زیرا این تعریف از فضا، اصولاً در قلمرو معماری حاکم است؛ بلکه معیارهای زیبایی‌شناسی، سهولت ارتباطات اجتماعی و رفتاری در مقیاسی برتر است که به فضا ماهیت شهری می‌دهد. در نتیجه، در تناسب با نیازهای زمانی و مکانی جامعه است که فضا خصلت‌های مطلوب و نامطلوب به خود می‌گیرد (گلانی، ۱۳۷۵). براین اساس، فضای عمومی را می‌توان ابزاری برای

ارتباطات و مراودات شبکه‌های اجتماعی و مکانی برای رویارویی و مراسم شهروندی و مدیریت و هماهنگ‌سازی فعالیت‌های شهروندی بیان کرد. به بیانی دیگر، فضاهای شهری، ظرف فعالیت‌های شهری و بستری برای تعامل‌های اجتماعی و زمینه‌ساز شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به‌شمار می‌آیند (گهل، ۱۳۶۶).

به موازات گسترش شهرها و تحول‌های عظیمی که در عرصه‌های گوناگون زندگی اجتماعی صورت می‌گیرد، ضرورت مشارکت گسترده و حضور چشمگیر شهروندان بیش از پیش احساس می‌شود. فراهم کردن بسترهای مناسب برای محقق ساختن نهادهای مدنی شهری، سازوکار مؤثری در افزایش میزان حضور شهروندان است. میلتن و تامسون (۱۹۹۵) در مقاله «دیدگاه‌های مشارکت‌جویانه در نواحی شهری»، به اهمیت تقویت جامعه مدنی و ضرورت مشارکت اشاره کردند و مصادیق آن را به‌خوبی روشن ساختند. آنان به کاربردن روش‌های مشارکت‌جویانه را متضمن فواید زیر می‌دانند:

- افزایش آگاهی، درک و شناخت درباره کنشگران کلیدی و گروه‌های اصلی در سطح ملی؛

- بهبود کیفی و کمی اطلاعات درباره شرایط محلی؛

- مشخص‌سازی امکانات توسعه‌ای ممکن در محل؛

- بسیج منابع محلی و خارج از محل برای تحقق امکانات توسعه‌ای ممکن و عملی؛

- کمک به افراد برای تشخیص محدودیت‌ها و موانع؛

- تقویت اعتمادبه‌نفس و توانمندی‌های سازمانی محلی؛

- تکامل و حمایت از راهکارهای حل تضادهای محلی (رییس دانا، ۱۳۷۹: ۴۸-۴۹).

منفعت سرمایه اجتماعی و سلامت شهری در واقع، افزایش سرمایه اجتماعی مدیریت شهری هر جامعه‌ای، مرتبط با انسجام اجتماعی شهروندان آن است. در واقع، حوزه‌های مربوط به سلامت شهری مدیریت جامع یک شهر، با استفاده از طرح‌های پژوهشی و نتایج پژوهش‌های مربوط به سلامت شهروندان می‌تواند برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدتی را با توجه به سن، درآمد و طبقه اجتماعی شهروندان انجام دهند تا شهروندان از پارامترهای اختصاصی و عمومی سلامت شهری برخوردار شوند. این پارامترها در واقع، بیانگر نفع ارتباطی سرمایه اجتماعی با سلامت شهری هستند. انسجام اجتماعی، در میان واحدها و سازمان‌های مدیریت شهری مرتبط با سلامت شهری در کاهش اضطراب، افسردگی و سوءبهداشت شهروندان، نقش مؤثری در نفع سرمایه اجتماعی با سلامت شهری دارد. به نظر پاتنام می‌توان حدس زد که ارتباط منفعت سرمایه اجتماعی با سلامت و بهداشت شهری، به چهار دلیل اهمیت دارد: نخست آنکه شبکه‌های اجتماعی متنوع شهروندان، به‌گونه‌ای کمک‌های مادی را در اختیار شهروندانی قرار می‌دهند که بتوانند اضطراب زندگی شهرنشینان را کاهش دهند. دوم آنکه شبکه‌های اجتماعی شهروندان و ارتباط این شبکه‌ها با مدیریت اجرایی سلامت شهری، سبب تقویت معیارهای سلامت و بهداشت فردی و اجتماعی در زندگی شهروندان شده است. سوم، شبکه‌های اجتماعی شهری در قالب انواع NGO، بهتر می‌توانند خدمات بهداشتی و سلامتی را به شهروندان متقاضی ارائه دهند. چهارم، تعامل و فعالیت اجتماعی مستمر مجریان مدیریت شهری با شهروندان در حوزه سلامت و بهداشت اجتماعی، فردی، روانی و جسمانی، سبب فعال‌تر شدن سیستم دفاعی بدن در برابر مخاطرات مختلف شهری می‌شود (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷: ۸۶).

روش پژوهش

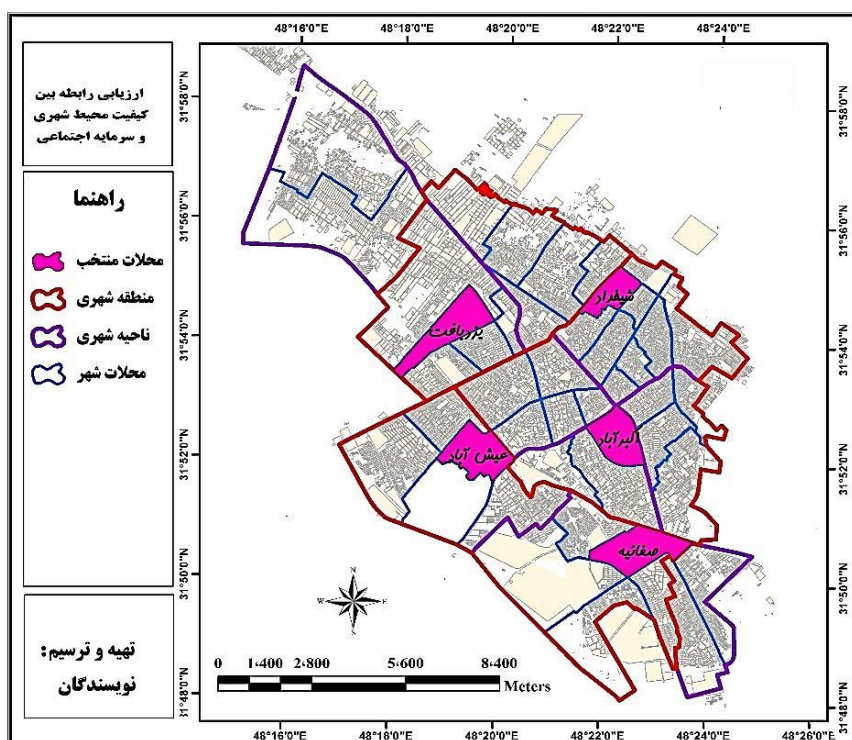
پژوهش حاضر، کاربردی و روش آن توصیفی از نوع رابطه‌ای و مقایسه‌ای است که برای انجام‌دادن آن، از دو روش معمول در پژوهش‌ها، یعنی کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. برای تدوین چارچوب نظری پژوهش، به مطالعات پیشین و نظریه‌های جامعه‌شناسان و جغرافیدانان در تحلیل رابطه میان سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری مراجعه شد. پس از ارزیابی پژوهش‌ها، بررسی نظریه‌های مربوط به موضوع و شناخت وضعیت کنونی جامعه، شاخص‌ها و

متغیرهای تحقیق تدوین شدند. در نهایت، با استفاده از گویه‌سازی پرسشنامه‌ای ساخته شد. ارزش‌گذاری داده‌ها، با استفاده از طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت و تجزیه و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار SPSS، با روش‌های آماری توصیفی و همچنین روش‌های آماری استنباطی انجام گرفت. در این پژوهش، از آزمون‌های تی، همبستگی، رگرسیون و واریانس بهره گرفته شده است.

جامعه آماری این پژوهش، شامل همه خانوارهای ساکن در محله‌های شهر یزد است که مطابق سرشماری سال ۱۳۹۰، تعداد آن‌ها ۵۸،۲۶۵۲ نفر است و محدوده زمانی آن نیز سال ۱۳۹۱ است. حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۳۲۲ نفر است. در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده استفاده شد. براساس پژوهشی در سازمان مسکن و شهرسازی استان یزد، با عنوان «بررسی گستره فقر شهری و شناسایی محله‌های فقیرنشین در شهر یزد»، محله‌های این شهر براساس میزان تمکن مالی به پنج سطح طبقه‌بندی شدند. سپس به صورت تصادفی، از بین هر سطح، یک محله به عنوان نمونه انتخاب شد. در نهایت، پنج محله به روش تصادفی در نرم‌افزار اکسل به عنوان نمونه انتخاب شدند که در جدول ۱ و نقشه ۱ قابل مشاهده‌اند.

جدول ۱. محله‌های انتخاب شده در پژوهش

سطح	نام محله	منطقه	ناحیه	جمعیت	تعداد پرسشنامه‌های توزیع شده
۱	صفائیه	۳	۲	۷۶۳۱	۵۸
۲	اکبرآباد	۲	۳	۱۰،۷۹۸	۸۳
۳	یزد یافت	۱	۲	۱۴،۲۲۸	۱۰۹
۴	عیش‌آباد	۳	۳	۵۱۴۴	۳۹
۵	شیخداد	۲	۱	۴۲۹۶	۳۳
	جمع			۴۲،۰۹۷	۳۲۲

نقشه ۱. موقعیت محله‌های مورد مطالعه در شهر یزد

شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش

شاخص‌های کیفیت محیط شهری

کیفیت محیط، ناشی از کیفیت عناصر تشکیل‌دهنده یک منطقه، اما چیزی بیشتر از مجموع عناصر است. کیفیت محیط، ادراک مکان به طور تمام و کمال است. عناصر تشکیل‌دهنده (طبیعت، فضای باز، زیرساخت‌ها، محیط شناخته‌شده، امکانات و منابع محیط)، هریک دارای ویژگی‌های خاص و کیفیت نسبی هستند (ون کمپ و دیگران، ۱۳۸۲: ۷). بدین ترتیب، می‌توان گفت کیفیت محیط، مفهومی چندبعدی است که با مفاهیمی مانند کیفیت زندگی، کیفیت مکان، ادراک و رضایت شهروندی و قابلیت زندگی اشتراک‌هایی دارد؛ به طوری که در بسیاری موارد، به عنوان معنای مشابه در نظر گرفته می‌شود. در این تحقیق، برای سنجش کیفیت محیط شهری و اندازه‌گیری متغیرهای محیطی (آلودگی، بو و صدا)، متغیرهای اجتماعی (امنیت و روابط اجتماعی، احساس تعلق به مکان، مردم و روابط اجتماعی)، متغیرهای کارکردی (خدمات و رفاه اجتماعی، خدمات تفریحی، خدمات تجاری، خدمات بهداشتی و خدمات حمل‌ونقل) از پرسشنامه و برای سنجش متغیرهای کالبدی از آمارنامه‌ها و نقشه‌های GIS بهره گرفته شده است.

جدول ۲. تعاریف عملیاتی شاخص‌های کیفیت محیط شهری

ابعاد	تعاریف عملیاتی
آلودگی	میزان نارضایتی ساکنان از آلودگی ناشی از گردوغبار، آلودگی آب آشامیدنی و آلودگی خانه‌های متروکه در محله
بو	میزان نارضایتی ساکنان از بوی فضولات حیوانی، بوی زباله، بوی دود، گاز و وسایل نقلیه و بوی رواناب و فاضلاب جوی‌ها در محله
صدا	میزان نارضایتی ساکنان از صدای موسیقی و سروصدای همسایه‌ها، صدای حیوانات، وسایل نقلیه و فعالیت‌های ساختمانی در محله
امنیت اجتماعی	میزان خطرات در شب برای رفت‌وآمد ساکنان، امنیت خیابان‌ها، آشنایی با حقوق شهروندی، مشاهده افراد شرور و خرابکار، صمیمیت در میان ساکنان، ایمن بودن محله و داشتن احساس آرامش
احساس تعلق به مکان	دیدگاه افراد در مورد وابستگی به مکان و حس تعلق مکانی، داشتن احساس مسئولیت در مکان
خدمات رفاه اجتماعی	میزان رضایت از امکانات و تسهیلات آموزشی و رفاهی، دسترسی به سالن‌های نمایش و فرهنگسراها
خدمات رفاه تفریحی	میزان رضایت از دسترسی به فضای سبز و اماکن تفریحی، مکان‌ها و سالن‌های ورزشی
خدمات تجاری	میزان رضایت از دسترسی به مراکز تجاری شهر، دسترسی به مغازه‌ها و خرید کالاهای ضروری و روزمره
خدمات بهداشتی	میزان رضایت از دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی
خدمات حمل‌ونقل	میزان رضایت از دسترسی به وسایل حمل‌ونقل عمومی و ایستگاه‌های اتوبوس و کیفیت حمل‌ونقل عمومی
متغیرهای کالبدی	میزان دسترسی به پارک، وضعیت معابر، نمای خانه‌ها، تراکم ساختمان‌ها و کیفیت بناها

شاخص‌های سرمایه اجتماعی

با توجه به تعاریفی که ارائه شد، می‌توان سرمایه اجتماعی را این‌گونه جمع‌بندی کرد که سرمایه اجتماعی، منبعی برای کنش جمعی است و شامل آگاهی و توجه به امور عمومی اجتماعی - سیاسی، اعتماد عمومی و نهادی، عناصر ساختاری شبکه‌ها و مشارکت‌های رسمی و غیررسمی و هنجارهای اجتماعی مربوط می‌شود. از طرفی نتیجه آن، انسجام اجتماعی، تسهیل حل مشکلات با اقدام جمعی، ارتقای سطح همکاری اعضای جامعه و درنهایت، بهبود کارایی جامعه است. در این تحقیق، برای سنجش سرمایه اجتماعی، از سه بعد اعتماد، مشارکت، انسجام محله‌ای و امنیت محله‌ای استفاده شده است.

جدول ۳. تعاریف عملیاتی شاخص سرمایه اجتماعی

ابعاد	تعریف عملیاتی شاخص
مشارکت رسمی	میزان شرکت در اتحادیه‌ها، انجمن‌ها و نهادهای اجتماعی، تعداد نهادهای محلی، میزان مشارکت در تأمین امنیت و حفظ حقوق ساکنان با نهادهای قانونی
مشارکت غیررسمی	میزان کمک افراد محله در یک سال گذشته به همسایه‌ها و هم‌محلی‌ها در فعالیتهای روزمره زندگی، میزان شرکت افراد در مراسم و مناسک دینی و مشارکت در حل مشکلات بهداشتی محله
توافق جمعی	مردم درون محله تا چه حد احساس یکی‌بودن و اجتماع محله‌ای می‌کنند؛ شامل: اقدام به رفع مشکلات همسایگان، نزدیکی ارزش‌ها و هنجارهای محله و میزان حمایت مردم از اعتقادات یکدیگر؛
امنیت	میزان احساس امنیت و آرامش ساکنان و تعداد افراد شرور، بدکار و معتاد در محله
اعتماد نهادی	مردم تا چه حد به نهادهای قانونی در حفاظت از حقوق اجتماعی اعتقاد دارند؛ شامل: میزان آشنایی ساکنان با عملکرد گروه‌ها و نهادهای اجتماعی محله، میزان اعتماد به عملکرد گروه‌ها و نهادهای اجتماعی (شورای محله، هیئت‌امانی مسجد)، میزان سهیم‌بودن نهادهای اجتماعی و مدنی در حل مشکلات و مسائل محله، اعتماد و مراجعه به نمایندگان شهر برای حل مشکلات محله و شهر
اعتماد عمومی	به‌طور کلی، ساکنان چقدر قابل اعتمادند؛ شامل: میزان اعتماد به همسایگان، میزان عمل کردن به تعهدات و قول‌ها، میزان تلاش برای حفظ اموال عمومی، میزان اعتماد در سپردن منزل به همسایگان در هنگام ترک آن، میزان اعتماد به همسایگان در نگهداری کوتاه‌مدت فرزندان، میزان دریافت کمک مالی از دوستان نزدیک در مواقع نیاز

یافته‌های توصیفی

مطابق نتایج، از مجموع پاسخگویان، ۵۶/۴ درصد در گروه سنی ۲۶-۳۵ سال قرار دارند. ۵۴/۲ درصد پاسخگویان، زن و ۴۵/۸ درصد آنان مرد هستند. ۴۶/۲ درصد آن‌ها تحصیلات متوسطه، ۲۵/۵ درصد تحصیلات دانشگاهی، ۲۳/۳ درصد تحصیلات راهنمایی و ۷/۹ درصد تحصیلات ابتدایی دارند. ۴۵/۵ درصد پاسخگویان کارمند شرکت خصوصی و آزاد، ۳۱/۳ درصد کارمند دولتی، ۱۹/۶ درصد خانه‌دار-بیکار و ۶/۳ درصد دانشجو هستند. ۴۲/۲ درصد درآمد بین ۵۰۰ تا ۷۵۰ هزار، ۲۹/۱ درصد درآمد بین ۷۵۰ تا یک میلیون، ۱۴/۹ درصد درآمد کمتر از ۷۵۰ هزار و ۱۳/۸ پاسخگویان درآمد یک میلیون به بالا دارند.

یافته‌های تحلیلی

ارزیابی میزان رضایت از کیفیت محیط شهری در محله‌ها

یکی از آزمون‌های پارامتریک، آزمون تی تک‌نمونه‌ای است. این آزمون برای ارزیابی یکسان‌بودن یا نبودن میانگین نمونه با میانگین جامعه در حالتی به کار می‌رود که انحراف معیار جامعه مجهول باشد؛ یا هنگامی که میانگین یک متغیر کمی از یک نمونه را داشته باشیم و بخواهیم آن را با یک عدد فرضی مقایسه کنیم. در اینجا برای ارزیابی فرضیه اول، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد؛ به این صورت که نظرهای نمونه مورد مطالعه درباره هر یک از ابعاد کیفیت محیط شهری در دو محله با حد متوسط محاسبه شد تا میزان رضایت ارزیابی شود. نتایج در جدول ۴ مشاهده می‌شود.

جدول ۴. آزمون تی میزان رضایت از کیفیت محیط شهری

بعد	تعداد گویه‌ها	میانگین	سطح معناداری	آزمون تی	Test value (حد متوسط)
محیطی	۱۱	۳۲/۱۸۱۸	۰/۰۰۰	-۶/۰۳۷	۳۳
اجتماعی	۸	۲۳/۳۸۹۱	۰/۰۲۶	-۲/۲۴۱	۲۴
کارکردی	۱۱	۳۴/۶۴۷۳	۰/۰۱۸	-۲/۳۸۴	۳۳
کالبدی	۴	۱۲/۶۹۰۹	۰/۰۲۷	۲/۲۱۶	۱۲

– بعد محیطی

برای ارزیابی بعد محیطی در محله‌های شهر یزد، ۱۱ گویه در نظر گرفته شد. با توجه به تعداد گویه‌ها، حد متوسط ۳۳ است. پس از بررسی نظرهای پاسخگویان و مقایسه میانگین (۳۲/۱۸۱۸) با حد متوسط، می‌توان گفت که سطح کیفیت بعد محیطی، در سطحی پایین‌تر از حد متوسط قرار دارد. همچنین سطح معناداری که در ناحیه آلفا ۰/۰۵ برابر با ۰/۰۱۱ محاسبه شده، بیانگر توافق معنادار پاسخگویان در این زمینه است.

– بعد اجتماعی

برای ارزیابی سطح اجتماعی در محله‌های شهر یزد، از هشت گویه استفاده شد که براین اساس، سطح متوسط برآورد شده ۲۴ است. میانگین رضایت پاسخگویان از کیفیت سطح اجتماعی ۲۳/۳۸۹۱ و پایین‌تر از حد متوسط است. از طرفی، سطح معناداری ۰/۰۲۶، توافق معنادار پاسخگویان در این زمینه را نشان می‌دهد.

– بعد کارکردی

برای ارزیابی بعد کارکردی در محله‌های شهر یزد، از یازده گویه استفاده شد. میانگین رضایت پاسخگویان از بعد کارکردی ۳۴/۶۴۷۳ است که در مقایسه با حد متوسط برآورد شده (۳۳)، نسبتاً بالاست. از سویی سطح معناداری ۰/۰۱۸، نشانگر توافق معنادار جامعه نمونه در این زمینه است.

– بعد کالبدی

برای ارزیابی بعد کالبدی در محله‌های شهر یزد، از چهار گویه استفاده شد. میانگین رضایت پاسخگویان از بعد کالبدی ۱۲/۶۹۰۹ است که در مقایسه با حد متوسط برآورد شده (۱۲) سطح بالایی کیفیت بعد کالبدی را در جامعه نمونه نشان می‌دهد. از طرفی، سطح معناداری ۰/۰۲۷، بیانگر توافق معنادار پاسخگویان در این زمینه است.

ارزیابی میزان سرمایه اجتماعی در محله‌ها**– اعتماد**

برای ارزیابی میزان اعتماد در محله‌های شهر یزد، سیزده گویه در نظر گرفته شد که با توجه به تعداد گویه‌ها، حد متوسط محاسبه شده برابر ۳۹ است. میانگین اعتماد پاسخگویان ۳۹/۹۷۰۹ است که بالاتر از حد متوسط است. همچنین سطح معناداری در ناحیه آلفا ۰/۰۵ (۰/۰۱۱)، بیانگر توافق معنادار در این زمینه است.

– مشارکت

برای ارزیابی میزان مشارکت در محله‌های شهر یزد، از شش گویه استفاده شد که سطح متوسط برآورد شده آن ۱۸ است. میانگین مشارکت پاسخگویان (۱۸/۶۳۲۷)، سطح بالایی از مشارکت را در جامعه نمونه نشان می‌دهد. از طرفی، سطح معناداری ۰/۰۰۱، بیانگر توافق معنادار پاسخگویان در این زمینه است.

– امنیت

در ارزیابی سطح امنیت، از دو گویه استفاده شد. میانگین احساس امنیت پاسخگویان ۶/۴۵۴۵ است که در مقایسه با حد متوسط (۶)، سطح نسبتاً بالایی از امنیت را در جامعه نمونه نشان می‌دهد. از سوی دیگر، سطح معناداری ۰/۰۰۱، توافق معنادار جامعه نمونه را در این زمینه نشان می‌دهد.

– انسجام اجتماعی

برای سنجش میزان انسجام اجتماعی در محله‌ها، از چهار گویه استفاده شد. میانگین به‌دست آمده از پاسخ‌های جامعه نمونه ۱۳/۶۱۴۵ است که در مقایسه با حد متوسط (۱۲) سطح بالایی کیفیت انسجام اجتماعی را در جامعه نمونه نشان می‌دهد. از طرفی، سطح معناداری ۰/۰۰۱، بیانگر توافق معنادار پاسخگویان در این زمینه است.

جدول ۵. آزمون تی میزان سرمایه اجتماعی در محله‌ها

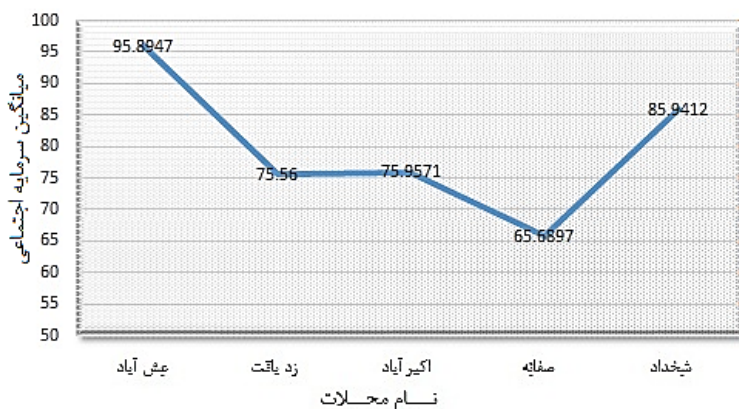
بعد	تعداد گویه	میانگین	سطح معناداری	آزمون تی	Test value (حد متوسط)
اعتماد	۱۳	۳۹/۹۷۰۹	۰/۰۱۱	۲/۵۷۲	۳۹
مشارکت	۶	۱۸/۶۳۲۷	۰/۰۰۱	۳/۲۲۳	۱۸
امنیت	۲	۶/۴۵۴۵	۰/۰۰۰	۶/۶۶۸	۶
انسجام اجتماعی	۴	۱۳/۶۱۴۵	۰/۰۰۰	۳/۵۵۴	۱۲

مقایسه میانگین میزان سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری در محله‌ها

در مورد تمام شاخص‌ها، با استفاده از آنالیز واریانس، به مقایسه میانگین هر شاخص در محله‌های مختلف پرداخته می‌شود. ساختار فرض‌های آماری در این موارد به این صورت است که فرضیه H_0 نشانگر برابری میانگین شاخص مورد بررسی در تمام محله‌هاست. در صورتی که نتیجه این آزمون به رد این فرضیه منجر شود، می‌توان نتیجه گرفت که میانگین‌های این شاخص در محله‌های مختلف با یکدیگر برابر نیستند. در هر مورد، پیش از انجام آنالیز واریانس، یک نمودار میانگین برای نمایش توصیفی تفاوت در فازهای مختلف رسم شده است.

میانگین سرمایه اجتماعی در محله‌ها

مطابق نمودار ۱، میانگین سرمایه اجتماعی، تفاوت زیادی را در محله‌های مختلف نشان می‌دهد که برای بررسی معنادار بودن آن، از آنالیز واریانس استفاده می‌شود. نتایج آنالیز واریانس در جدول ۶ قابل مشاهده است.

نمودار ۱. میانگین سرمایه اجتماعی در محله‌ها

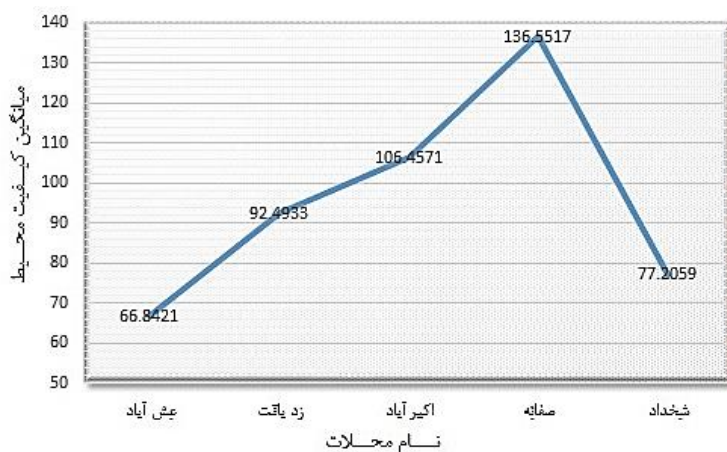
جدول ۶. نتایج آنالیز واریانس برای مقایسه میانگین سرمایه اجتماعی در محله‌ها

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون (F)	سطح معناداری
اثر رگرسیونی	۲۳۸۱۱/۳۱۹	۴	۵۹۵۲/۸۳۰	۲۰۶/۵۵۷	۰/۰۰۰
باقیمانده	۷۷۸۱/۲۲۷	۲۷۰	۲۸/۸۱۹		
کل	۳۱۵۹۲/۵۴۵	۲۷۴			

همان‌طور که مشاهده می‌شود، مقدار p-value از ۰/۰۵ کمتر است؛ بنابراین، می‌توان فرضیه H_0 را رد کرد و نتیجه گرفت که بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی به محله عیش‌آباد و پایین‌ترین میانگین، به محله صفایه مربوط می‌شود.

میانگین کیفیت محیط شهر در محله‌ها

مطابق نمودار ۲، میانگین کیفیت محیط شهری تفاوت‌های زیادی را در محله‌های مختلف نشان می‌دهد که برای بررسی معنادار بودن آن از آنالیز واریانس استفاده می‌شود. نتایج آنالیز واریانس در جدول ۷ آمده است.

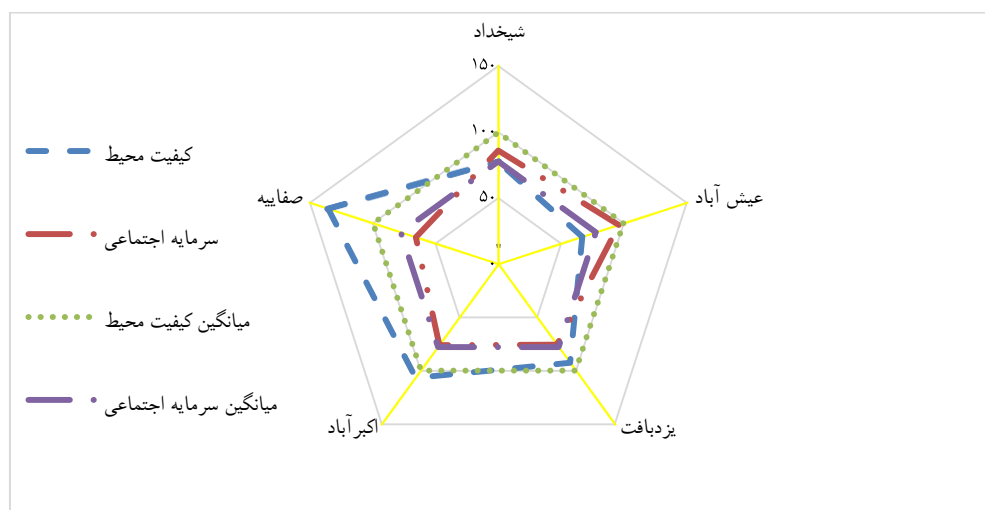

نمودار ۲. میانگین کیفیت محیط شهری در محله‌ها

جدول ۷. نتایج آنالیز واریانس برای مقایسه میانگین کیفیت محیط شهری در محله‌ها

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون (F)	سطح معناداری
اثر رگرسیونی	۱۳۹۸۷۱/۲۶۷	۴	۳۴۹۶۷/۸۱۷	۹۲۳/۱۶۸	۰/۰۰۰
باقیمانده	۱۰۲۳۷/۰۷۴	۲۷۰	۳۷/۸۷۸		
کل	۱۵۰۰۹۸/۳۴۲	۲۷۴			

همان‌طور که مشاهده می‌شود، مقدار p-value از ۰/۰۵ کمتر است؛ بنابراین، می‌توان فرضیه H_0 را رد کرد و نتیجه گرفت که تفاوت در میانگین کیفیت محیط شهری در محله‌های مختلف معنادار است. محله صفاییه، بالاترین میانگین کیفیت محیط شهری و محله عیش‌آباد، پایین‌ترین میانگین را دارد.

نمودار ۳. میانگین سطح سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری در سطح محله‌ها

مطابق نمودار ۳، محله‌های صفائیه، اکبرآباد، یزد بافت، شیخداد و عیش‌آباد به ترتیب دارای بیشترین میزان کیفیت محیط شهری هستند و محله‌های عیش‌آباد، شیخداد، یزد بافت، اکبرآباد و صفائیه، به ترتیب بیشترین میزان سرمایه اجتماعی را دارند. نمودار ۳ رابطه معکوسی میان سطح سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری در محله‌ها را نشان می‌دهد؛ بدین معنا که در محله‌هایی که میزان کیفیت محیط شهری بالاست، میزان سرمایه اجتماعی پایین است.

آزمون فرضیه‌ها

برای داوری تجربی رابطه میان کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی، از روش تحقیق کمی رابطه‌ای و در تحلیل رابطه‌ای از روش همبستگی و تکنیک همبستگی پیرسون استفاده شد. در همین زمینه، نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که در سطح احتمال ۹۹ درصد، بین دو متغیر کیفیت محیط شهری با سرمایه اجتماعی رابطه معناداری با میزان (-۰/۷۴۸) وجود دارد و می‌توان گفت فرضیه فوق تأیید می‌شود.

جدول ۸. نتایج آزمون همبستگی برای ارزیابی رابطه میان کیفیت محیط شهری با سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی	کیفیت محیط شهری		
-۰/۷۴۸**	۱	همبستگی پیرسون	
۰/۰۰۱		سطح معناداری	کیفیت محیط شهری با سرمایه اجتماعی
۲۷۵	۲۷۵	تعداد	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

برای داوری تجربی رابطه میان پایگاه اجتماعی و اقتصادی افراد و کیفیت محیط شهری، از روش تحقیق کمی رابطه‌ای استفاده شد. در تحلیل رابطه‌ای نیز از روش همبستگی و تکنیک همبستگی پیرسون استفاده شد. این فرضیه، خود به سه فرضیه دیگر تقسیم می‌شود که یکی از آنها، تعیین رابطه معناداری بین وضعیت سواد و کیفیت محیط شهری محله‌ها در شهر یزد است. نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر وضعیت سواد و کیفیت محیط شهری، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد (sig ۰/۰۰۱) و می‌توان گفت فرضیه فوق تأیید می‌شود.

جدول ۹. نتایج آزمون همبستگی برای ارزیابی رابطه میان سطح سواد و کیفیت محیط شهری

کیفیت محیط شهری	وضعیت سواد		
۰/۳۱۳**	۱	همبستگی پیرسون	
۰/۰۰۱		سطح معناداری	ارزیابی رابطه میان وضعیت سواد و کیفیت محیط شهری
۲۷۵	۲۷۵	تعداد	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

داوری تجربی رابطه میان وضعیت اشتغال و کیفیت محیط شهری، به روش کمی رابطه‌ای انجام شد. در تحلیل رابطه‌ای نیز از روش همبستگی و تکنیک همبستگی پیرسون استفاده شد. از این رو، هدف از آزمون این فرضیه، تعیین معناداری رابطه میان وضعیت اشتغال و کیفیت محیط شهری محله‌ها در شهر یزد است. در همین زمینه، نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر وضعیت اشتغال و کیفیت محیط شهری، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد (sig ۰/۰۰۱) و می‌توان گفت این فرضیه تأیید می‌شود.

جدول ۱۰. آزمون همبستگی برای ارزیابی رابطه میان نوع اشتغال و کیفیت محیط شهری

کیفیت محیط شهری	نوع اشتغال		
**۰/۴۱۴	۱	همبستگی پیرسون	
۰/۰۰۱		سطح معناداری	ارزیابی رابطه میان نوع اشتغال با کیفیت محیط شهری
۲۷۵	۲۷۵	تعداد	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

داوری تجربی رابطه میان سطح درآمد و کیفیت محیط شهری، به روش کمی رابطه‌ای انجام گرفت و در تحلیل رابطه‌ای نیز از روش همبستگی و تکنیک همبستگی پیرسون استفاده شد. از این‌رو، هدف از آزمون این فرضیه، تعیین رابطه معنادار میان سطح درآمد و کیفیت محیط شهری محله‌ها در شهر یزد است. در همین زمینه، نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر وضعیت درآمد و کیفیت محیط شهری، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد (sig/۰۰۱) و می‌توان گفت این فرضیه تأیید می‌شود.

جدول ۱۱. آزمون همبستگی برای ارزیابی رابطه میان سطح درآمد و کیفیت محیط شهری

کیفیت محیط شهری	سطح درآمد		
**۰/۳۴۱	۱	همبستگی پیرسون	
۰/۰۰۱		سطح معناداری	ارزیابی رابطه میان سطح درآمد و کیفیت محیط شهری
۲۷۵	۲۷۵	تعداد	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

برای بررسی سهم عوامل تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهری، از روش رگرسیون چندمتغیره استفاده شد. در اینجا اعتماد عمومی و نهادی، مشارکت رسمی و غیررسمی، امنیت و انسجام اجتماعی به‌عنوان متغیرهای مستقل و کیفیت محیط شهری به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شدند.

جدول ۱۲. تحلیل واریانس سهم عوامل تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در کیفیت محیط شهری

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون (F)	سطح معناداری
اثر رگرسیونی	۶۵۹/۳۴۷	۶	۱۰۹/۸۹۱	۷۱/۱۰۸	۰/۰۰۱
باقیمانده	۴۱۴/۱۷۳	۲۶۸	۱/۵۴۵		
کل	۱۰۷۳/۵۲۱				

جدول تحلیل واریانس (انوا)، آزمون معناداری ضریب تعیین را نشان می‌دهد. در واقع، برای تشخیص معناداری ضریب تعیین از لحاظ آماری، از آزمون تحلیل واریانس استفاده می‌کنیم. براین اساس، مقدار f برابر است با نسبت متوسط واریانس رگرسیونی به متوسط واریانس باقیمانده که برابر با ۷۱/۱۰۸ و دارای سطح معناداری ۰/۰۰۰ است. براساس جدول ۱۲، مقدار F که در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ معنادار است، نشان می‌دهد متغیرهای مستقل، قدرت تبیین بالایی دارند و به‌خوبی میزان تغییرات و واریانس متغیر وابسته را توضیح می‌دهند. به‌عبارت دیگر، به کمک مدل رگرسیونی پژوهش می‌توان متغیر وابسته کیفیت را براساس شش متغیر مستقل مورد نظر تبیین کرد.

جدول ۱۳. نتایج آزمون رگرسیون چندمتغیره

مدل	ضرایب استاندارد نشده		آزمون t	سطح معناداری
	ضرایب استاندارد نشده	خطای معیار		
	۱۱,۶۴۶	۰/۳۸۰	۳۰/۶۶۶	۰/۰۰۰
اعتماد عمومی	۳/۰۴۷	۰/۵۲۶	۵/۷۸۸	۰/۰۰۰
اعتماد نهادی	۱/۳۲۹	۰/۳۵۴	۳/۷۵۴	۰/۰۰۰
1 انسجام اجتماعی	۲/۵۱۲	۰/۵۰۶	۴/۹۶۱	۰/۰۰۰
امنیت	۱/۶۰۳	۰/۴۶۸	۱/۲۸۹	۰/۱۹۹
مشارکت رسمی	۲/۰۹۶	۰/۴۹۵	۴/۲۳۶	۰/۰۰۰
مشارکت غیررسمی	۱/۲۶۰	۰/۴۹۸	۲/۵۳۱	۰/۰۱۲

در مجموع، مطابق اطلاعات جدول ۹ و با توجه به ضریب بتاهای استاندارد شده ملاحظه می‌شود که اعتماد نهادی با مقدار ۰/۲۷۵ بیشترین تأثیر را بر تبیین تغییرات کیفیت محیط شهری دارد. همچنین با توجه به آزمون تی، تأثیر متغیرهای اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، اعتماد عمومی، انسجام اجتماعی و مشارکت غیررسمی بر کیفیت محیط شهری معنادار است، اما متغیر امنیت، با کیفیت محیط شهری رابطه معنادار ندارد و به همین دلیل، سطح خطای مقدار تی بالاتر از سطح معنای ۰/۰۵ است.

بحث و یافته‌ها

کیفیت محیط شهری، جنبه‌ای از کیفیت زندگی است که دربرگیرنده احساس رفاه، آسایش و رضایت افراد از عوامل کالبدی- فضایی، اجتماعی- اقتصادی، زیست‌محیطی و سمبلیک محیط زندگی‌شان است. به عبارت دیگر، کیفیت محیط نه تنها به حوزه برآورده‌سازی نیازهای مادی انسان، بلکه به تأمین و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی و توسعه اجتماعات- که بر الگوهای رفتارهای اجتماعی آن‌ها تأثیرگذارند- هم توجه دارد. در این پژوهش، به شاخص‌های مورد استفاده کیفیت محیط شهری در چهار سطح محیطی، اجتماعی، کارکردی و کالبدی توجه شده است. براساس میانگین کیفیت محیط در محله‌های شهر یزد، تفاوت زیادی در محله‌ها وجود دارد. محله صفائیه بالاترین میانگین کیفیت محیط شهری و محله عیش‌آباد پایین‌ترین میانگین را دارد. همچنین به شاخص‌های مورد استفاده سرمایه اجتماعی در این پژوهش، از چهار سطح اعتماد، مشارکت، امنیت و انسجام اجتماعی توجه شده است. براین اساس، بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی به محله عیش‌آباد و پایین‌ترین میانگین به محله صفائیه مربوط است که این امر رابطه معکوسی را از نظر کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی در تمام محله‌ها نشان می‌دهد. از آنجاکه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری رابطه تنگاتنگی وجود دارد، باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که در محله‌هایی که میزان سرمایه اجتماعی و همچنین میزان کیفیت محیط اندک است، بتوان با اتخاذ تدابیر و برنامه‌ریزی‌های مناسب، کیفیت این دو را افزایش داد. همچنین با اجرای طرح‌های پژوهشی در این زمینه می‌توان گام مؤثری در جهت بهبود سرمایه اجتماعی و بالا رفتن میزان کیفیت محیط در محله‌ها برداشت. با توجه به وجود رابطه میان کیفیت محیط و سرمایه اجتماعی، راهکارهایی برای افزایش آن‌ها ارائه می‌شود:

جدول ۱۴. راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری

راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی	راهکارهای ارتقای کیفیت محیط شهری
ایجاد شورایی در محله‌ها	توزیع بهینه انواع کاربری‌های مختلف در سطح محله‌ها
تقویت نقش مساجد به دلیل اعتبار هیئت‌امنائی آن‌ها در میان مردم	تجهیز فضاهای سبز و عمومی محله‌ها به تجهیزات تفریحی
برقراری رابطه بیشتر و صمیمانه میان نهادهای اجتماعی و ساکنان	تقویت کاربری‌های خدمات درمانی و بهداشتی
انتخاب نمایندگان محلی در هر محله	احداث شبکه دفع فاضلاب
ایجاد و فعال کردن فرهنگسراها برای تبادل اندیشه	ارتقای کیفی فضاهای عمومی مختلف
ترغیب ساکنان به مشارکت در امور محله	واگذاری مسئولیت‌های مختلف به ساکنان شهر
اتخاذ راهکارهایی برای ایجاد حس تعلق به محل زندگی	ایجاد حس مراقبت از اموال عمومی شهر در میان شهروندان
ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت شهروندان	مشارکت‌دادن ساکنان در تصمیم‌گیری‌های اساسی محله

نتیجه‌گیری

براساس مطالعات و یافته‌های نظری و مطالعات میدانی در منطقه مورد مطالعه، برای ارزیابی رابطه میان کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی و سنجش خانوارهای محله‌ها، از روش‌های توصیفی و آمار استنباطی از قبیل آزمون تی، همبستگی، رگرسیون و واریانس، در قالب فرضیه‌های تحقیق استفاده شد. با توجه به آزمون تی تک‌نمونه‌ای در محله‌ها، میزان رضایت از تمام ابعاد کیفیت محیط شهری و همچنین میزان سرمایه اجتماعی به شرح زیر است: میزان رضایت از بعد محیطی و بعد اجتماعی، در سطحی پایین‌تر از حد متوسط در محله‌های شهری قرار دارد. همچنین رضایت از بعد کارکردی و کالبدی در جامعه نمونه در سطحی بالاست. میزان اعتماد، مشارکت، امنیت محله و انسجام اجتماعی نیز در سطحی بالاتر از حد متوسط قرار دارد.

با توجه به آزمون واریانس (مقایسه میانگین میزان سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری در محله‌ها) نتایج زیر به دست آمد: مطابق نمودار ۳، محله‌های صفائیه، اکبرآباد، یزد بافت، شیخداد و عیش‌آباد، به ترتیب بیشترین میزان کیفیت محیط شهری را دارند و محله‌های عیش‌آباد، شیخداد، یزد بافت، اکبرآباد و صفائیه، به ترتیب دارای بیشترین میزان سرمایه اجتماعی هستند. نمودار ۳ نشانگر رابطه معکوس سطح سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط شهری در محله‌هاست؛ بدین معنا که در محله‌هایی که کیفیت محیط شهری بالاست، میزان سرمایه اجتماعی پایین است.

نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر کیفیت محیط شهری و سرمایه اجتماعی، رابطه منفی و معنادار وجود دارد ($\text{sig} < 0.01$) و فرضیه فوق تأیید می‌شود. همین نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر وضعیت اشتغال و کیفیت محیط شهری، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد ($\text{sig} < 0.01$) و فرضیه فوق مورد تأیید است. در همین زمینه، نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر وضعیت سواد و کیفیت محیط شهری، رابطه مثبت و معنادار ($\text{sig} < 0.01$) وجود دارد و می‌توان گفت فرضیه فوق تأیید می‌شود.

نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین دو متغیر وضعیت درآمد و کیفیت محیط شهری، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد ($\text{sig} < 0.01$) و می‌توان گفت فرضیه فوق مورد تأیید است. همچنین اعتماد نهادی با مقدار 0.275 بیشترین تأثیر را در تبیین تغییرات کیفیت محیط شهری دارد. با توجه به آزمون تی، تأثیر متغیرهای اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، اعتماد عمومی، انسجام اجتماعی و مشارکت غیررسمی بر کیفیت محیط شهری معنادار است، اما تأثیر متغیر امنیت بر کیفیت محیط شهری معنادار نیست؛ چراکه سطح خطای مقدار تی، بالاتر از سطح معنای 0.05 است. در مجموع، سرمایه اجتماعی، مجموعه روابط بین‌فردی است که با شاخصه‌هایی مانند مشارکت، اعتماد، انسجام اجتماعی و امنیت شناخته می‌شود. در این مطالعه نشان داده شد که میان سرمایه اجتماعی و کیفیت محیط، رابطه عکس وجود دارد؛ یعنی با افزایش سرمایه اجتماعی، از میزان کیفیت محیط کاسته می‌شود. این امر با مطالعات میدانی و پیمایشی در محله‌هایی با سرمایه اجتماعی پیوندی بالا تأیید شد که در آن‌ها، روابط بین‌فردی، میزان ارتباطات اجتماعی و

اعتماد به یکدیگر به میزان شایان توجهی بالاست که سرمایه اجتماعی پیوندی را نشان می‌دهد. از سوی دیگر کیفیت محیط، بیش از ساکنان محله، از سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و منطقه‌ای تأثیر می‌پذیرد؛ یعنی با وجود سرمایه اجتماعی بالای افراد در مناطق پایین شهر، به دلیل بی‌توجهی مسئولان و وجود نابرابری‌های منطقه‌ای و محله‌ای، توجهی به کیفیت محیط محله‌ها صورت نگرفته است. در عین حال، در محله‌های بالای شهر، با وجود سرمایه اجتماعی پایین‌تر به دلیل توجه ویژه سازمان‌ها و ارگان‌ها، کیفیت محیط نسبتاً خوب است.

منابع

۱. بحرینی، حسین و منوچهر طبیبیان، ۱۳۷۷، مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری، مجله محیط‌شناسی، شماره ۲۱، صص ۵۶-۹۱.
۲. مصطفوی، محمدحسن، ۱۳۸۷، عوامل مؤثر بر سطح سرمایه اجتماعی و راهکارهای ارتقای آن، مهندسی فرهنگی، سال سوم، شماره ۲۳-۲۴، صص ۱۰-۳۱.
۳. مولودی، جمشید، ۱۳۸۸، سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر جدید هشتگرد)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۴. رفیعیان، مجتبی، مولودی، جمشید و مهدی پورطاهری، ۱۳۹۰، سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر جدید هشتگرد)، برنامه‌ریزی و آمایش فضا (مدرس علوم انسانی)، سال پانزدهم، شماره ۳، صص ۱۹-۳۸.
۵. رییس دانا، فریبرز، ۱۳۸۴، فقر در ایران، رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۷، صص ۵۴-۸۲.
۶. راست‌بین، ساجد، جعفری، یاسر، دارم، یاسمن و امیرمحمد معززی مهرطهران، ۱۳۹۱، رابطه همبستگی بین کیفیت‌های محیطی و تداوم حیات شهری در عرصه‌های عمومی (نمونه موردی: جلفای اصفهان)، باغ نظر، سال نهم، شماره ۲۱، صص ۳۵-۴۶.
۷. شارع‌پور، محمد، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی، مفهوم‌سازی، سنجش و دلالت‌های سیاستگذاری اجتماعی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، مازندران.
۸. صالحی، اسماعیل، ۱۳۸۷، طراحی و برنامه‌ریزی امنیت در محیط زیست شهری، سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، تهران.
۹. شجاعی باغینی، محمدمهدی، ۱۳۸۷، مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران.
10. Bahraini, H. and Tabibiyani, M., 1998, An Assessment Model for the Quality of Urban Environment, Journal of Environmental Studies, No. 21, PP. 56-91. (In Persian)
11. Carp, F., Carp, A., Carp, F. M. and Carp, A., 1982, Perceived Environmental Quality of Neighborhoods: Development of Assessment Scales and Their Relation to Age and Gender, Journal of Environmental Psychology, Vol. 2, No. 4, PP. 295-312.
12. Golany, G. S. and Ojima, T., 1996, Geo-Space Urban Design, John Wiley & Sons.
13. Gahl, J., 1987, Life between Buildings, Translated by: Koch, J., Van Nostrand, R., New York.
14. Mostafavi, M. H., 2008, Factors Affecting the Level of Social Capital and Strategies to Promote, Cultural Engineering Journal, Vol. 3, No. 23-24, PP. 10-31. (In Persian)
15. Mowloudi, J., 2008, Measuring the Quality of Urban Environment in New Cities (Case Study: Hashtgherd), MS Thesis, Tarbiyat Modares University, Tehran. (In Persian)
16. Marans, R., 2003, The Policy and Research Benefits of Quality of Urban Life Studies, Istanbul Technology University: Urban and Environmental Planning University, Urban and Environmental Planning and Research Center.
17. Myers, D., 1998, Bullying Knowledge about Quality of Life for Urban Planning, Journal of the American Planning Association, Vol. 54, PP. 347-350.
18. Rafieyan, M., Mowloudi, J., Pourtaheri, M., 2010, Measuring the Quality of Urban Environment in new Cities Hashtgerd, Planning Journal Space, Vol. 54, PP. 19-38. (In Persian)

19. Raece Dana, F., 2005, **Poverty in Iran**, University of Welfare and Rehabilitation, No. 4, Vol. 17, PP. 54-82. *(In Persian)*
20. Rastbin, S., Jafari, Y., Daram, Y. and Moazezi Mehrtehran, A. M., 2012, **Correlation between Environmental Quality and Sustainability of Urban Life in the Public Arena**, Magazine Bagh Nazar, Vol. 9, No. 21, PP. 35-46. *(In Persian)*
21. Sharepour, M., 2006, **Social Capital: Conceptualization, Measurement and Implications of Policy**, Organization of Management and Planning, Mazandaran. *(In Persian)*
22. Shojai Baghini, M. M., 2008, **Conceptual Foundations of Social Capital**, Institute of Social and Cultural Studies. *(In Persian)*
23. Salehi, S., 2008, **Characteristics of Urban Space Secure**, Center for Urban Research and Architecture, Tehran. *(In Persian)*
24. Spellerberg, A., 2001, **(Social policy) Assisted by the Social Capital in New Zealand**, Tari Tatau, Wellington, New Zealand.
25. Van Poll, R., 1997, **The Perceived Quality of the Urban Residential Environment**, A Multi-Attribute Evaluation, PhD Thesis, University of Groningen (Rug), The Netherland, Journal of Democracy, Vol. 6, PP. 65-78.
26. Van Kamp I., Leidel Meijer, K., Marsman, G. and De Hollander, A., 2003, **Urban Environmental Quality and Human Well-being towards conceptual framework and demarcation of concepts**, A Literature Study, Landscape and Urban Planning, Vol. 65, PP. 5-18.